

M. Fatih Çalışır

Çevre Tarihi Üzerine Notlar (1)

➤ Sadece insanların değil, insanların da içinde yer aldığı doğadaki canlı-cansız tüm varlıkların ve bu varlıklar arasındaki etkileşimin yazılması gereken bir tarihi olduğu düşüncesini savunan çevre tarihi, insan ve toplumbilim çalışmalarına getirilmiş en yenilikçi ve en kapsayıcı yorum/izah tarzlarından biridir. İnsanın, çevre; çevrenin de insan üzerindeki etkilerine vurgu yapan bu alan; siyasî, askerî, sosyal, iktisadî ve kültürel tarih gibi geleneksel tarih yazım tarzlarına ilave edilecek ve bunlar üzerinde yeniden düşünmemizi sağlayacak devrimci bir niteliğe sahiptir. Antik döneme uzanan öncüleri olmakla birlikte 1960'lar ve 70'lerden bu yana kapsamı ve hedefleri belirli bir alan olarak dünyanın farklı coğrafyalarında icra edilen bu yeni tarihçilik biçemi ülkemizde de bilinir ve uygulanır hâle gelmiştir. Mukaddime yazarı İbn Haldun (öl. 808/1406), çevre tarihi alanının da kurucu isimlerinden biri sayılmaktadır. 749/1348'de Afrika ve Avrupa kıtalarını kasıp kavuran büyük veba salgınında annesini, babasını ve hocalarının bir kısmını kaybeden bu ünlü âlim; Tunus, Cezayir, Fas, Endülüs ve Mısır'da geçen hayatı sırasında sık sık kabileler arasında dolaşmış ve bedevi hayat tarzını yakînen incelemiştir. Çevrenin ve çevresel faktörlerin birey ve toplum hayatına etkilerini bizatihi tecrübe eden İbn Haldun, beşerî umran ilmi adını verdiği özgün ilim dalını kurarken çevrenin tarihin akışına etkisini ön planda tutmuştur. İbn Haldun, özellikle çölün bedeviler üzerindeki etkilerine değinmiş ve bedeviler ile "hadarî" adını verdiği kentli toplumlar arasındaki temel farklara dikkat çekmiştir.

İslam dünyasında çevrenin tarih ve toplum üzerindeki etkilerine vurgu yapan ve çevreyi başlı başına bir araştırma nesnesi hâline getiren tek yazar elbette sadece İbn Haldun değildir. Meşhur tarihçi, coğrafyacı ve kitabiyât âlimi Kâtip Çelebi (öl. 1067/1657), muhtemelen bu alana olan özel ilgisinin de etkisiyle, Keşfü'z-zunûn adlı önemli eserinde çevre tarihi ile ilgili konular kategorisine dâhil edebileceğimiz aşağıdaki ilimleri ve bu ilimler kapsamında eser yazan onlarca müellifi tarihe not düşmüştür:

- Belediyecilik İlmi
- Madenleri ve Suları Çıkarma İlmi
- Steplerde ve Çöllerde Yol Bulma İlmi
- Doğancılık İlmi
- Veterinerlik İlmi
- Coğrafya İlmi
- Cevherler İlmi
- Canlılar İlmi
- Tıp İlmi
- Yiyeceklerin, İçeceklerin ve Macunların Pişirilmesi İlmi
- Doğa İlmi
- Çiftçilik İlmi
- Dünya İlmi
- Kadastro İlmi
- Ülkelerin Yolları İlmi
- Madenler İlmi
- Denizcilik İlmi
- Mevsimler İlmi
- Bitki İlmi
- Yağmurun Yağması İlmi

Kâtip Çelebi'nin hazırladığı bu kapsamlı ilimler listesindeki eserlerin bir kısmı ne yazık ki günümüze ulaşmamıştır. Ulaşabilen eserlerin çoğu ise bugün başta Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi olmak üzere çeşitli yazma eser kütüphanelerinde muhafaza edilmekte ve araştırmacıların ilgisini beklemektedir.